

TEMIR YO'L TRANSPORTIDA TARIF SIYOSATINI DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISH

Xaydarov Ismatulla Asadullayevich
Dotsent, PhD Toshkent davlat transport
universiteti, Toshkent, O'zbekiston

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы формирования тарифной политики на железнодорожном транспорте, осуществлен SWOT анализ государственно-правового регулирования тарифов в сфере грузовых перевозок, выявлены факторы, влияющие на конкурентоспособность грузовых перевозок. Делается вывод о необходимости государственного регулирования по формированию тарифов на рынке грузовых перевозок железнодорожным транспортом в условиях глобализации внешней торговли.

Annotatsiya

Maqolada temir yo'l transportida tarif siyosatining shakllanishi muammolari ko'rib chiqiladi, yuk tashish sohasida davlat-huquqiy tartibga solishning SWOT-tahlili amalga oshirilgan, yuk tashuvlar raqobatbardoshligigata'sir qiluvchi omillar aniqlangan. Tashqi savdoning globallasuvi sharoitida temir yo'l orqali yuk tashish bozorida tariflarni shakllantirishda davlat tomonidan tartibga solish zarur, degan xulosaga kelindi.

Ключевые слова: грузовые тарифы, тарифная политика, гибкие тарифы, конкурентоспособные тарифы, государственное регулирование.

Kalit so'lar: yuk tashish tariflari, tarif siyosati, egiluvchan tariflar, raqobatbardosh tariflar, davlat tomonidan tartibga solish.

Kirish

Temir yo'l transportida chuqur tarkibiy islohotlarni amalga oshirish va raqobatni rivojlantirish sharoitlarida mamlakat iqtisodiyotini, shu jumladan sanoat tarmoqlarining faoliyati samaradorligini oshirish, ularning mahsulotlarini ichki va tashqi bozorda sotilishini jadal sur'atlarda ko'tarishda muhim rol o'ynaydigan transport bozori ishtirokchilarining raqobatbardoshligini va investitsion jozibadorligini oshirish uslublari va instrumentlarini ilmiy asoslash lozimdir. Mana shunday dastaklardan biri sifatida mamlakatimiz sanoat tarmoqlari rivojlanishi tendentsiyalariga mos tushuvchi tarif siyosatini shakllantirish mexanizmlarini takomillashtirish va boshqa transport turlariga raqobat qila oladigan xalqaro egiluvchan "tarif koridorlari"ni ishlab chiqish hisoblanadi [4].

Tadqiqotning dolzarbligi. Tarif siyosatini shakllantirish mexanizmlarini takomillashtirish zaruriyati zamonaviy sharoitlarda bir tomondan, temir yo'l transportining raqobatbardoshligini va tashish hajmini oshirishga zamin yaratsa, ikkinchi tomondan, yuk jo'natuvchilar, jismoniy va yuridik shaxslar tomonidan ishlab chiqarilayotgan tovarlar va ko'rsatilayotgan xizmatlar tannarxini tushirishga, unga bo'lgan talabni yanada oshishiga, eksportbop tovarlarni jahon bozorida tobora nufuzini o'sishiga sababchi bo'ladi, bu o'z navbatida eksport-import operatsiyalar ko'lamining kengayishini, savdo-sotiqni rivojlanishini ta'minlaydi.

Tadqiqotning maqsadi yuk tashishda tariff siyosatining shakllanishiga ta'sir qiluvchi omillarni o'rganish va shu asosda raqobatbardosh va egiluvchan tariflarni o'rnatish mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat.

Tarif siyosatining shakllanishidagi muammolar. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev 2024 yil 18 yanvarda investitsiya, eksport va xalqaro hamkorlik sohalarida amalga oshirilishi lozim bo'lgan ustuvor vazifalar yuzasidan videoselektor yig'ilishida eksportning 50 foizi 4 ta bozorga – Rossiya, Xitoy, Qozog'iston va Turkiyaga to'g'ri kelishi yoki, eksportning asosiy qismini tashkil qiladigan 20 turdagi mahsulot 1 ta bozorga bog'liq bo'lib qolgani ta'kidlandi. Ulardan tashqari eksportni 1 milliard dollarga chiqarish mumkin bo'lgan mamlakatlar bilan yaqindan ishlash muhimligi ko'rsatib o'tildi. Shuningdek, yig'ilishda o'tgan yili 13 ta davlatga eksport kamayganligi, ayrim mamlakatlarda yuk tashishda qo'shimcha yig'imlar mavjudligi, strategik temir yo'l koridorlarini barpo etish doirasidagi ishlarni faollashtirish lozimligi qayd etildi [2].

Yuk tashishda tarif siyosati nafaqat tashuvchining iqtisodiy manfaatlarini ko'zlashi, moliyaviy rejalarini ta'minlashi, balki yuk jo'natuvchilar, eksporter va importerlar hamda transport-logistik kompaniyalar manfaatlariga ham xizmat qilishi lozim.

Tariflarni davlat tomonidan tartibga solish metodologiyasi va mexanizmlarini takomillashtirish zarurati bozor segmentlarining tabiiy monopoliyadan raqobatbardosh davlatga o'tish davrida temir yo'l transporti xizmatlari sohasida tariflarni tartibga solishning normativ-uslubiy asoslari yo'qligi bilan bog'liq. Bunday o'tish darhol bo'lishi mumkin emasligi sababli, tabiiy monopoliya bozorlariga nisbatan to'g'ridan-to'g'ri tariflarni tartibga solish usullarini, vaqtinchalik monopoliya va raqobatbardosh bozorlarga nisbatan esa to'g'ridan-to'g'ri tartibga solish usullarini takomillashtirish va bilvosita tartibga solish usullarini joriy etish zarur.

Davlat huquqiy tartibga solishning asosiy vazifalaridan biri tabiiy monopoliyalar va iste'molchilar manfaatlarini hurmat qilish va muvozanatlashdan iborat(1-jadval).

1-jadval

Tariflarni davlat-huquqiy jihatdan tartibga solishning SWOT-tahlili

<u>Kuchli taraflar</u> Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, davlat organlari tomonidan moliyaviy ko'mak berishda yuqori ehtimollik	<u>Zaif taraflar</u> Tariflarni qattiq nazorat qilinishi va faoliyatni qoidalar bilan cheklanishi
<u>Imkoniyatlar</u> Davlat byudjeti hisobidan moliyalashtirish va subsidiyalar olish imkoniyati	<u>Xatarlar</u> Tarmoqlararo tortishuvlar va qog'ozbozlik jarayonlari tufayli daromadni yo'tish risklari

1-jadvaldan ko'rinib turganidek, amaldagi tarif tizimi "O'zbekiston temir yo'llari" AJ, transport xizmatlari iste'molchilari va davlat manfaatlarining muvozanatini to'liq ta'minlamaydi. Temir yo'l transportida tarkibiy va institutsional o'zgarishlar va yuk tashish sohasida raqobatning kuchayishi sharoitida tariflarni davlat tomonidan tartibga solishdan bozor narxlari tamoyillariga o'tish uchun shart-sharoitlar yaratish, sifatni oshirish zarurati paydo bo'ldi.

Narxni shakllantirish (ing. Pricing Price formation (setting)) - bu tovarlar va xizmatlar narxlarini shakllantirish jarayoni bo'lib, narxlarni belgilash usullari va turlari bilan tavsiflanadi.

Ko'rinishidan, narxlarning ko'p qirraliligi va unga ko'plab tarkibiy qismlarning ta'siri tufayli ushbu jarayonni to'liq ko'rib chiqish tavsiya etiladi.

Rivojlanishning har bir bosqichida sotuvchi biznesining maqsad va vazifalari narx mexanizmini qurishda fundamental asos bo'lib, uning tuzilishi narx siyosati, strategiyasi va narx taktikasi munosabatlarini ifodalaydi [1].

Narxlar mexanizmini ishlab chiqishda narx kabi murakkab fundamental iqtisodiy kategoriyaning mohiyati va ahamiyatini to'liq anglash asosiy maqsad hisoblanadi. Narx siyosati, strategiyasi va narx taktikasi o'rtasidagi bog'liqlik narx belgilash mexanizmining metodologiyasini tashkil qiladi.

Amaldagi **temir yo'lda yuk tashish tarif siyosatining asosiy kamchiliklari va olingan xulosalari** quyidagilardan iborat:

- temir yo'l transportida tarkibiy o'zgarishlar sharoitida yuk tashish tariflarini shakllantirish mexanizmlarini tashkil etishning nazariy asoslari tavsiflanmagan;
- xorijiy mamlakatlardagi tarif siyosatini shakllantirish mexanizmlari faoliyatini tadbiq etish istiqbollari bo'yicha nazariy xulosa va amaliy takliflar ishlab chiqilmagan;
- halqaro iqtisodiy sanksiyalar urushi sharoitida yuk tashish tariflariga ta'sir etuvchi omillarning o'zaro bog'liqligi ilmiy asoslanmagan, nomutanosiblikni bartaraf etish bo'yicha ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilmagan;
- tashqi savdoning global o'zgarishlari negizida tarif siyosatini shakllantirish mexanizmlarini transport korxonasi va iste'molchi manfaatlari nuqtayi nazardan

o'rganish va uning asosida milliy tarif siyosatini takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilmagan;

- “O‘zbekiston temir yo‘llari” AJda bitta TIFTN kodiga mansub bo‘lgan yuklar turlari bo'yicha tariflarni o'rnatish borasidagi muammolarni aniqlash va ularni hal qilishga qaratilgan ilmiy takliflar mavjud emas [4] ;

- yuk tashish xo'jaligining raqobatbardoshligini oshirish maqsadida yuk tashish tariflariga chegirmalar berish amaliyotini takomillashtirish va chegirmalardan samarali foydalanish yo'nalishlarini aniqlashga qaratilgan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilmagan;

- amaldagi tariflarni xarajat tamoyili asosida ularni tashishga bo'lgan talabni hisobga olmasdan o'rnatilgan;

Yuqoridagi mavjud muammolarning hal qilinishi avvalo davlat tomonidan temir yo'l transportini, shu jumladan yuk va yo'lovchi tashishda tarif siyosatini tubdan isloh qilish, raqobatbardosh stavkalarni amalda joriy qilinishini tartibga solish pirovardida O'zbekiston Respublikasining eksport salohiyatini yanada oshirishga, jahon bozorida nufuzli sheriklar qatoriga qo'shilishiga zamin tayorlaydi [1,3].

Adabiyotlar ro'yhati

1. Sh.Mirziyoyevning 2023 yil 10 oktyabrdagi PQ-329-sonli “O‘zbekiston Respublikasi temir yo‘l transporti sohasini tubdan isloh qilish chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori;
2. Sh.M.Mirziyoyev 2024 yil 18 yanvarda investitsiya, eksport va xalqaro hamkorlik sohalarida amalga oshirilishi lozim bo‘lgan ustuvor vazifalar yuzasidan videoselektor yig'ilishi;
3. O‘zR Prezidenti rahbarligida 2021 yil 23 iyul kuni kengaytirilgan tarzda o'tkazgan videoselektor yig'ilishining 38-son bayoni;
4. Tarif Kelishuviga a'zo davlatlarning 2025 fraxt yili uchun yuk tashish Tarif Siyosati